

פצעי אוהב

הפסוק הראשון בספר דברים נשמע פרוזאי. "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן בערב מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחרצת ודי זקב". אין במילים הללו רמז לדרמה. אבל חז"ל מצאו בהן דרמה שיכולה לשנות את חיינו.

המוזר בפסוק הוא שם המקום האחרון הנזכר בו: די־זקב. מהו ואיפה הוא? הוא לא נזכר עד כה בתורה, ולא יוזכר עוד מכאן ועד סוף התנ"ך. אבל זה שם מטריד. מובנו, לכאורה, הוא "מספיק זהב". על זהב כבר שמענו. מן המתכת הזו נעשה העגל כשמשה עלה לקבל את התורה. זהו אחד החטאים החמורים ביותר שנעשו בשנות הנדודים. שמא אזכורו המסתורי של המקום קשור לכך? חכמינו הבינו שכן:

משה הטיח דברים כלפי מעלה... דבי רבי ינאי אמרי מהכא [תלמידי רבי ינאי לומדים זאת מכאן]: "די זקב". מאי [מהן] ודי זהב? אמרי דבי ר' ינאי, כך אמר משה לפני הקב"ה: "רבונו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די - הוא גרם שעשו את העגל".... אמר רבי חייא בר אבא, אמר ר' יוחנן, משל לאדם אחד שהיה לו בן; הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח של זונות; מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?¹

זו קריאה חדשה ומסעירה של סיפור העגל. משה מצטייר כאן כסגורם התקיף של ישראל. כן, הוא מודה, בני ישראל חטאו. אבל אתה, ה', סיפקת להם את ההזדמנות ואת הפיתוי. אלמלא היה להם זהב במדבר, הם לא יכלו לעשות את העגל. וחזן מזה, מניין היה להם זהב? מסיבה אחת ויחידה: כי הם שמעו בקולך. אמרת להם כשיצאו ממצרים, "דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב" (שמות יא, ב). אל תאשים אותם, אם כך. במקום זאת, אנא סלח להם.

זהו מדרש נפלא בזכות עצמו. הוא מתאר את מה שחז"ל כינו "חוצפה כלפי שמיא".² אך מדוע בחרו חכמינו דווקא בפסוק שלנו כדי להוכיח שמשה הטיח דברים כלפי מעלה? הרי הדברים מפורשים בתורה. סיפור עגל הזהב מופיע בהרחבה בפרקים לב־לד בספר שמות. התורה מתארת שם כמה נועז היה משה בתפילותיו. כבר כאשר סיפר לו ה', והוא עוד על ההר, מה עשה העם, הוא הגיב מיד במילים "למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכת גדול וביד חזקה? למה יאמרו מצרים לאמר, 'פרעה הוציאם להרג אתם בהרים ולכלתם מעל פני האדמה'?" (שמות לב, יא-יב). זוהי תעוזה! משה אומר לה' שבלי קשר למה שהעם עשה, שמו הטוב של ה' ייפגע אם ייודע בעמים שהוא הוציא את בני ישראל לא לחירות אלא למוות במדבר.

אחר כך, משירד מהר סיני וראה מה עשה העם, עשה משה את הנועז בכל מעשיו. הוא שבר את הלוחות שנכתבו באצבע אלוהים. והחוצפה לא תמה בזאת. משה חזר להר ואמר לה', "אנא, חטא העם הזה חטאה גדלה ויעשו להם אלהי זקב. ועתה אם תשא חטאתם - ואם אין, מחני נא מספרך אשר כתבת" (שם, לא-לב). אלה הם דברים חסרי תקדים. אלה צריכים היו להיות פסוקי הסמך של חז"ל להוכחת תעוזתו של משה כלפי ה' בסגוריה על עמו. מדוע נתלו דווקא באזכור חידתי ונידח של שם־מקום בתחילת ספר דברים, תוך הוצאת דברים מידי פשוטם?³

נראה לי שהתשובה קשורה למיקומו של הפסוק בראש ספר דברים. לאורך החומש הזה משה מבקר את בני ישראל ללא רחם: "לֹמֵן הַיּוֹם אֲשֶׁר יֵצְאֶת מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֶכֶם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמֶּרֶם הָיִיתֶם עִם ה'... מִמֶּרֶם הָיִיתֶם עִם ה' מִיּוֹם יָצֵאתִי אֶתְכֶם" (דברים ט, ז; כד). הוא מותח ביקורת על עֲבָרָם – ואפילו על עתידם: "כִּי אֲנֹכִי יֹדְעִי אֶת מַרְיָךְ וְאֶת עֲרֻפְךָ הַקָּשָׁה: הֵן בְּעוֹדֵנִי חִי עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמֶּרֶם הָיִיתֶם עִם ה', וְאָף כִּי אֲחֲרֵי מוֹתִי" (לא, כז). גם הקללות בספר דברים, שנוסחו בידי משה עצמו,⁴ חמורות מאלו שבפרשיית הקללות שבחומש ויקרא (פרק כו), ואין בהן שמץ נחמה.

קל למתוח ביקורת, אך קשה לשמוע אותה. נוח יותר לסתום את האוזניים, או להדוף את הביקורת אל עבר המבקר ("הוא מאשים אותנו? שיאשים את עצמו. הרי הוא מופקד עלינו!"). מה יעשה מנהיג כדי שהביקורת שלו על מונהגיו תישמע? **הציבור צריך לדעת בלי צל של ספק שהמנהיג מוכן תמיד להגן עליו.** עליו לדעת שלמנהיג אכפת ממנו, שהוא רוצה בשבילו את הטוב ביותר, ושהוא מוכן אפילו ליטול סיכון אישי למענו. רק כשהציבור בטוח שהמנהיג רוצה בטובתו הוא כורה אוזן לדברי הביקורת שלו.

לכן בחרו תלמידי רבי ינאי להוכיח שמשה הטיח דברים בקב"ה דווקא על סמך אזכור די־זהב בפתח ספר דברים. איך יכול משה להיות ביקורתי כל כך כלפי עם ישראל בחודש האחרון של חייו, בנאומי ספר דברים? **כי שומעיו ידעו שמשה הגן עליהם ועל הוריהם בתחינותיו למענם,** שהוא הסתכן והטיח בקב"ה שאלות קשות, שהוא דחה את הצעתו של ה' לנטוש את עם ישראל ולהקים ממנו, ממש, עם חדש – בקיצור, שכל חייו כמנהיג הוקדשו לעשיית המיטב למען העם. כשאתם משוכנעים שאדם מסוים הוא מיטיבכם המושבע, אתם מקשיבים גם לדברי הביקורת שלו עליכם.

אחד מגיבורי ההיסטוריים הוא רבי לוי יצחק מברדיטשב, הרב החסידי בן המאה ה־18 שכונה "סגורם של ישראל". משלל הסיפורים על השתדלותו אצל הקב"ה למען עם ישראל חביב עליו אחד שאמיתותו מפוקפקת. פעם ראה ר' לוי יצחק יהודי מעשן ברחוב בשבת. אמר לו, "ידידי, בטח שכחת ששבת היום". "לא", השיב האיש. "אני יודע איזה יום היום". – "אז בטח שכחת שבשבת אסור לעשן". – "לא, אני יודע שאסור". – "נו, אז אין ספק שדעתך הייתה מוסחת כשהדלקת את הסיגריה". – "לא ולא. הייתי מרוכז במעשה הזה". בשלב זה הרים ר' לוי יצחק את עיניו לשמיים ואמר, "ריבוננו של עולם, מי כעמך ישראל! נתתי ליהודי הזה כל כך הרבה הזדמנויות לומר דבר שקר – והוא פשוט לא מסוגל!"

מנהיגיו הגדולים של עם ישראל היו מגיניו הגדולים. הם ראו את הטוב שבתוך מה שעדיין אינו טוב. לכן הם מצאו אוזניים קשובות כאשר דרבנו אנשים להשתנות ולצמוח. כך גם הבינו חז"ל את דמותו של משה. למשה היה העוז להשיג מחילה לאנשים שעשו את עגל הזהב.

קל לבקר וקשה לסגור. אבל המדרש על משה מציע לנו רעיון משנה־חיים: **אם רצונכם לשנות אדם, ודאו שאתם מוכנים לעזור לו כשהוא צריך את עזרתכם, להגן עליו כשהוא זקוק להגנתכם, ולראות גם את הטוב שבו.** להתלונן יכול כל אחד; אך למתוח ביקורת לא כל אחד ראוי.

1. ברכות לב ע"א.

2. סנהדרין קה ע"א.

3. וראו רש"י, שפירש אף הוא די־זהב בהקשר לחטא העגל, אך במגמה הפוכה – כתוכחה לעם על החטא.

4. על פי חז"ל, במגילה לא ע"ב, את הקללות בספר ויקרא אמר משה "מפי הגבורה", ואילו את הקלות שבספר דברים אמר "מפי עצמו". כמובן, הימצאותן בתורה מלמדת שהקב"ה אשר אותן.